

УДК 340.12

І. І. Мотилькандидат юридичних наук,
директорНавчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання
Національної академії внутрішніх справ**МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ**

Актуальність теми. Законодавство про права та свободи людини і громадянина в Україні відповідає високим міжнародно-правовим стандартам; закладена демократична концепція взаємовідносин людини і держави, при якій людина в Україні визнається найвищою соціальною цінністю; змінюються співвідношення і роль структурних елементів правового статусу громадянина, оскільки на перший план виходять не його обов'язки, а права і свободи. Разом з цим сучасному правовому статусу громадян України притаманна слабка соціально-правова захищеність, недостатня гарантованість прав і свобод, відсутність усіх необхідних забезпечуючих механізмів. В Україні гостро постає питання не тільки проголошення, а саме реальності здійснення та захисту прав людини та громадянина. Життя людини потребує реального втілення задекларованих прав і свобод, тобто створення правового механізму їх забезпечення, який має стати гарантією дієвості передбачених Конституцією прав, свобод та обов'язків.

Виклад основного матеріалу. Дієвість принципу верховенства права, проголошеного в ст. 8 Конституції України [1], визначається наявністю правових законів та пов'язаністю ними державної влади, здійсненням державної влади на основі розподілу її на законодавчу, виконавчу й судову, рівністю всіх суб'єктів права перед законом і судом, відповідальністю держави перед особою, а не тільки особи перед державою, визнанням людини, її життя й здоров'я, честі та гідності, недоторканності й безпеки. У руслі реалізації концептуальної ідеї верховенства права та міжнародних стандартів прав людини в Україні набуває значності та актуальності наповнення реальним змістом проголошених в Конституції України прав і свобод людини і громадянина, надання їм саме реального, а не удаваного, декларативного стану. Адже «реальність прав і свобод громадян», її сутність, розкривається через систему взаємопов'язаних матеріальних та процесуальних сторін механізму її забезпечення (реалізація, охорона, захист).

Актуалізує проблему й визначення ролі держави, її органів, зокрема – Національної поліції України у забезпеченні прав і свобод людини, меж їх втручання і відповідальності. Саме Національна поліція України, що є центральним орга-

ном виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [2], є найбільш наближеними до населення за обсягом компетенції. На їх діяльність поширюється вимога законності, що перебуває в межах верховенства права і полягає в недопущенні свавілля щодо людини. За типом правового регулювання Національна поліція зобов'язана дотримуватися забороняючого принципу: «заборонено все, що прямо не дозволено законом». Тому стають важливими процедури (процеси) здійснення приписів правових норм з охорони і захисту прав і свобод людини, що, в свою чергу, вимагає з'ясування особливостей професійної діяльності кожного з їх підрозділів у цих процесах. Перед Національною поліцією України постають відповідальні завдання в умовах орієнтації України на входження до Європейського Союзу, провідним з яких є підвищення авторитету та престижу їх працівників серед населення, перетворення на справжніх слуг народу, готових вчасно прийти на допомогу і в повному обсязі гарантувати захист прав і свобод громадянам України.

В умовах нашого сьогодення кожна людина все ясніше розуміє, що сутність і життєвість її прав і свобод полягає не стільки в їх декларативному проголошенні, скільки в тому, як забезпечується їх здійснення, які матеріальні, правові та інші гарантії надає держава та її органи для їх послідовної і всебічної реалізації. Серед цих гарантій важливу роль відіграють спеціальні правоохоронні засоби. Національна поліція України належить поряд з іншими правовими установами та правоохоронними органами до загальної системи гарантування Українською державою прав і свобод особи, доповнюючи і посилюючи її. Дієвість її діяльності в цьому напрямі обумовлюється наданими їй Конституцією України [1], Законом України «Про Національну поліцію» [2], іншими законодавчими актами широкими повноваженнями щодо забезпечення законності та дотримання прав і свобод людини, їх ініціативністю, авторитетом серед населення країни, доступністю для будь-кого.

В умовах розвитку демократії, додержання прав і свобод людини створення належної та ефективної національної системи судового захисту

стає одним з головних завдань держави. Віднині головним змістом і спрямованістю діяльності нашої держави стають права і свободи людини та гарантії їх здійснення. Утвердження та забезпечення цих прав і свобод Конституція України покладає на державу як її головний обов'язок. Недарма, на відміну від існуючого раніше наголову: «Людини для держави» Конституція України 1996 року проголосила «Держава для людини». Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3). Філософське розроблення проблем прав і свобод людини (з ліберально-гуманістичних позицій) пов'язане з іменем І. Канта. «Якщо існує наука, яка дійсно потрібна людині, – писав він, – то це та, якої навчаю я, – а конкретно та, яка належним чином показує людині її місце у світі – і котра навчає тому, ким треба бути, щоб бути людиною» [3, с. 306]. Саме, Конституція України та чинне законодавство закріплюють за державою в особі компетентних державних органів функцію захисту прав і свобод громадян України, яка гарантує кожному право звертатися за захистом своїх порушених прав.

Особливо важливу роль у дослідженні проблеми реалізації функції захисту прав людини і громадянина набуває визначення поняття «механізм». Його використовують у різних значеннях залежно від контексту дослідження. Вчені різних галузей наукових знань визначають поняття «механізм» як «внутрішню будову, систему чого-небудь, сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище» [4, с. 91]. В юридичній літературі категорія «механізм» розглядається як інститут, що охоплює собою весь процес практичної реалізації окремих завдань, використання людиною і громадянином її прав, що надає цьому процесу системно-динамічний характер [5, с. 15-16]. В юридичному значенні поняття «механізм» широко використовується вітчизняними та зарубіжними авторами: «механізм держави» як «система державних організацій за допомогою яких забезпечується державне управління суспільством» [6, с. 63]; «сукупність взаємозв'язаних елементів, які характеризують певну систему, яка знаходиться в стані руху»; «система способів і факторів, що забезпечують необхідні умови поваги всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності»; «механізм реалізації конституційних прав і свобод» та «механізм реалізації особистих конституційних прав»; «соціально-правовий механізм», як «реалізація права передбачає переведення можливості індивіда, зафіксовані в його правах і обов'язках, в реальну поведінку»; «механізм переведення прав і обов'язків особи в реальну поведінку»; «механізм зміцнення законності»;

«сукупність факторів, які рухають сам процес, тобто виступають необхідними умовами переведення оду соціальних благ, що закріплені нормою права, в практичну життєдіяльність конкретної людини» [7, с. 278–279].

В цілому в юридичній літературі поняття «механізм» використовується як «механізм держави», тобто система державних органів, установ за допомогою яких реалізується державна влада, забезпечується державне управління суспільством. «Без механізму держави нема самої держави» слушно зауважив О.В. Зайчук [6, с. 63]. Механізм реалізації функції захисту прав людини і громадянина розкриває зміст своєї діяльності через категорії «механізм охорони», «механізм захисту». Зокрема, О.Ф. Скакун розрізняє «механізм охорони» і «механізм захисту»: «механізм охорони прав людини включає заходи, спрямовані на профілактику правопорушень, для утвердження правомірної поведінки», а «механізм захисту прав людини» включає заходи, що «ведуть до відновлення порушених прав неправомірними діями і відповідальності осіб, які здійснили ці правопорушення». Тому, «без можливості захисту прав охорона прав буде неповною. Захист – це найбільш дієва охорона» – робить справедливий висновок О.Ф. Скакун [8, с. 206]. «Механізм забезпечення» прав людини і громадянина, вважає А.Ю. Олійник, потребує «активної діяльності державних органів чи органів місцевого самоврядування, об'єднання громадян чи їх посадових та службових осіб для створення умов щодо реалізації прав, свобод та обов'язків (гарантування), а також для охорони, захисту і здійснення певних заходів щодо відновлення порушених прав, свобод, обов'язків» [9, с. 151].

«Механізм держави» вчені пропонують розглядати як «систему державних органів, установ, організацій, за допомогою яких реалізується державна влада, забезпечується державне управління суспільством Це «свого роду «скелет», «кістяк» держави, її опорна конструкція, без якої не можна досягти надійності у функціонуванні держави і її цільового впливу на політичні, економічні і соціальні процеси [6, с. 63]. Механізм держави включає в себе всю систему державних організацій, установ, організованих державою колективів людей, які забезпечують керівництво і безпосереднє здійснення функцій держави вважає В.В. Копейчиков [10, с. 30]. Він має наступні особливі властивості: по-перше, складається із людей, які займаються управлінською діяльністю; по-друге, державні органи, із яких складається механізм держави, знаходяться в ієрархічній підлеглості, взаємній залежності один від одного; по-третє, володіє обов'язковими для всіх владними повноваженнями; і, нарешті, механізм держави має організаційні і матеріальні знаряддя примусу

[10, с. 80]. Механізм держави має можливість охопити весь процес користування особою наданими правами і представити його в системно динамічному вигляді. Саме через механізм держави розкривається структура, послідовність, взаємозв'язок і взаємодія різноманітних факторів процесу реалізації функції захисту прав людини і громадянина, виявляється ефективність їх забезпечення різними суб'єктами.

Одним із головних завдань правоохоронної діяльності Національної поліції України є забезпечення прав і свобод та перш за все безпеки людей. Поліція поряд з іншими правоохоронними органами покликана привести в дію механізм правової охорони й захисту прав і свобод людини, її функції багатогранні: від створення безпечних умов реалізації прав і свобод людини в громадських місцях до захисту від злочинних порушень та посягань на права і свободи людини із застосуванням легальних примусових заходів.

Основу механізму захисту прав і свобод людини і громадянина становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), а також умови і вимоги діяльності Національної поліції України, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод громадян.

В теорії права розрізняють механізм правового регулювання, механізм реалізації прав і свобод та механізм забезпечення реалізації прав і свобод людини. Крім механізму реалізації конституційних суб'єктивних прав і свобод, має значення механізм забезпечення реалізації цих прав. Такий механізм є складовою механізму реалізації суб'єктивних прав та свобод людини. Потреба у такому механізмі виникає тоді, коли реалізація конституційного суб'єктивного права не потребує втручання держави, її органів і посадових осіб у процес реалізації суб'єктивного права як обов'язкової сторони [5]. З боку держави вимагаються лише дії щодо гарантування прав та відтворення порушеного права. Зазначений механізм включає елементи, які сприяють створенню умов для здійснення свобод, охорону і захист їх від правопорушень, участь у відтворенні порушеного права людини.

Особливість механізму реалізації функції захисту прав людини і громадянина Національною поліцією України залежить від виконання ними своїх специфічних функцій, завдань, принципів в системі правоохоронних органів. Для неї правоохоронна та правозахисна діяльність лише частина їх багатофункціональної діяльності, пов'язаної з розв'язанням різноманітних завдань. Будучи складовою частиною виконавчо-розпорядчих органів держави, Національна поліція наділена державно-владними повноваженнями, необхідними для виконання покладених на них обов'язків і

достатніми для вирішення свого гуманістичного призначення – захисту прав людини і громадянина відповідно до чинного законодавства і власної компетенції [2].

На думку О.В. Негодченка, механізм забезпечення прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України складається з таких елементів: а) правові норми та нормативно-правові акти як форми їх вираження; б) індивідуально-правові документи; в) юридичні факти; г) правові відносини; д) суб'єктивні права і юридичні обов'язки; е) форми й методи організації здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [11, с. 211].

Гусарев С.Д. відмічає, що феномен правового статусу особистості визначає співвідношення особистості та права, за допомогою якого держава окреслює для суб'єкта межі можливої діяльності, його становище відносно інших суб'єктів і, залежно від індивідуальних або типових ознак, властивих суб'єктові, у праві відбиваються повнота правового становища особистості, його певна уніфікація або обмеження [12, с. 301].

Поняття «механізм захисту прав людини» частково співпадає з поняттям «механізм правового регулювання». Останній включає: норми права – офіційні правила з моделлю поведінки людей; юридичні факти, що приводять в дію норму права; правовідносини – конкретні моделі поведінки для суб'єктів на основі норм і юридичних фактів; акти реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у формі дотримання, виконання, використання права; акти застосування норм права; елементи правосвідомості і правової культури [11, с. 303].

Але механізм захисту прав людини, на відміну від механізму правового забезпечення, інтегрує все це в організації і діях поліцейських, виходить за рамки правового регулювання, і реалізується також в правовій охороні і захисті. Таким чином, в структурі механізми забезпечення прав людини інтегруються: а) праворегулюючі, правоохоронні механізми; б) механізми вирішення конфліктів; в) ідентифікаційні, інформаційні, організаційні, акційні елементи, що з'єднуються для процедурно-правової регламентації поведінки і правового виховання осіб в цілях задоволення законних прав та інтересів людей. Це виявляється в діях громадян, їх участі в громадських об'єднаннях, правозахисних неурядових організаціях, виборах і інших різновидах впливів на органи державної влади і місцевого самоврядування.

Найважливішим елементом механізму забезпечення прав і свобод, який багато в чому визначає ефективність інших, є гарантування забезпечення прав і свобод, головне призначення якого полягає у створенні необхідних умов для негайного, ефективного та надійного захисту, охорони та надання

юридичної допомоги. На сьогодні нарізла нагальна необхідність щодо подальшого дослідження гарантій забезпечення прав і свобод та пошуку шляхів підвищення їх ефективності.

Гарантії забезпечення прав і свобод людини як загальне поняття є основними способами, засобами, за допомогою яких кожній особі забезпечується ефективна охорона та захист прав людини.

Одним із видів правових гарантій є юридична відповідальність як специфічний юридичний засіб забезпечення реалізації, охорони й захисту прав і свобод людини та здійснення закріплених у законодавстві обов'язків.

Юридична відповідальність – це передбачене законом і застосоване органами держави примусове обмеження або позбавлення правопорушника певних благ. Вона завжди супроводжується моральним осудженням порушника закону. Розрізняють такі основні види юридичної відповідальності: дисциплінарна, цивільна, адміністративна, кримінальна.

Юридична відповідальність застосовується лише за певних обставин, передбачених законом, які називаються підставою відповідальності. Такою підставою є факт вчинення правопорушення.

Юридична відповідальність на відміну від інших видів відповідальності (моральної, громадської, сімейної) застосовується лише до тих, хто вчинив правопорушення, тобто порушив норму права, закон, адже юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (ст. 61 Конституції України). Правопорушення виражається у певних діях, частіше всього активних, хоч буває і в «пасивних». Правопорушення завжди виражається у поведінці, що суперечить юридичним нормам, тобто є протиправною. При цьому така поведінка завжди завдає комусь шкоди: іншим людям, організаціям, суспільству, державі. Власне кажучи, вона тому і забороняється правом, що викликає негативні соціальні наслідки [12].

Таким чином, якісне, ефективне виконання Національною поліцією завдання щодо забезпечення прав і свобод людини певною мірою залежить від наявності належного правового регулювання цієї діяльності за допомогою законів та інших нормативно-правових актів. Це правове регулювання має переслідувати таку мету:

– визначення кола суспільних відносин, які потребують забезпечення з боку Національної поліції України (у таких випадках у нормативних актах зазначаються зміст, сфери здійснення, перелік суб'єктів, що користуються тою чи іншою можливістю);

– чітке визначення повноважень (прав та обов'язків) різних служб Національної поліції та їх посадових осіб під час забезпечення реалізації прав і свобод громадян (необхідне чітке ви-

значення прав та обов'язків поліцейських щодо громадян, державних органів та їх представників, громадських організацій, чітка правова регламентація запобіжних заходів, засобів переконання та примусу, підстав, умов, порядку їх застосування);

– закріплення видів та заходів відповідальності працівників Національної поліції за невиконання або неналежне виконання тих чи інших повноважень щодо забезпечення прав та свобод громадян (зміст цієї мети полягає у забезпеченні принципу законності в діяльності поліцейських).

Механізм організаційно-правового забезпечення Національною поліцією України прав і свобод людини – це єдине, цілісно і якісно самостійне явище правової системи, яке є комплексом взаємопов'язаних і взаємодіючих передумов, засобів та умов, які створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод.

Література

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Верес, 2015. – 48 с.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII.
3. Зильбер А. С. Основания философии истории Ж.-Ж. Руссо и И. Канта / А. С. Зильбер // Молодой ученый. – 2015. – № 12. – С. 306-309.
4. Харченко Н. П. Механізм держави та його структура / Н. П. Харченко // Держава і право. – 2008. – Вип. 41. – С. 91-97.
5. Дія права: інтегративний аспект. монографія. / кол. автор. відпов. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Основа, 2010. – 411 с.
6. Теорія держави і права : академічний курс: підручник. / [О.В. Зайчук, А.П. Заєць, В.С. Журавський та ін.; відп. ред. О.В. Зайчук]; М-во освіти і науки України. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 685 с.
7. Харченко Н. П. Поняття механізму держави, наукові пошуки теоретико-правової дефініції / Н. П. Харченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2007. – № 2. – Т. 20 (59). – С. 278-284.
8. Скакун О. Ф. Теория государства и права : [учебник] / Скакун О. Ф. – Х. : Консум; Ун-т внутр. дел, 2008. – 856 с.
9. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини : [моногр.] / А. Ю. Олійник. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 472 с.
10. Копейчиков В. В. Механизм советского государства / Копейчиков В. В. – М., 1968. – 215 с.
11. Негодченко О. В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини [Текст] / О. В. Негодченко. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУВС, 2003. – 444 с.
12. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : [монограф.] / С. Д. Гусарев. – К. : Знання, 2005. – 375 с.

Анотація

Мотиль І. І. Механізм захисту прав і свобод людини Національною поліцією України. – Стаття.

У статті надано характеристику методологічних підходів наукового дослідження механізму захисту прав людини Національною поліцією України. На підставі аналізу механізму реалізації захисту прав людини, досліджено особливості діяльності працівників поліції, що спрямована на захист прав людини, а також проаналізовано та узагальнено теоретичні засади та основні напрями удосконалення цієї діяльності.

Ключові слова: механізм, права і свободи людини, Національна поліція України, забезпечення, захист.

Аннотация

Мотиль И. И. Механизм защиты прав и свобод человека Национальной полицией Украины. – Статья.

В статье охарактеризованы методологические подходы научного исследования механизма защиты прав человека Национальной полицией Украины. На основании анализа механизма реализации защиты прав

человека, исследованы особенности деятельности сотрудников полиции, направленных на защиту прав человека, а также проанализированы и обобщены теоретические основы и основные направления совершенствования этой деятельности.

Ключевые слова: механизм, права и свободы человека, Национальная полиция Украины, обеспечение, защита.

Summary

Motyl I. I. The mechanism of protection of human rights and freedoms by the National Police of Ukraine. – Article.

The article provided methodological approaches characteristic of scientific research of the mechanism of human rights National Police of Ukraine. On the basis of the mechanism of realization of human rights investigated feature of police officers, aimed at protecting human rights, and analyzed and summarized theoretical principles and basic directions of improvement of this activity.

Key words: mechanism, rights and freedoms, National Police of Ukraine, provision, protection.